

PETR SGALL (Praha)

VOKATIV JAKO SÉMANTICKÁ SLOŽKA VÝPOVĚDI

1. Hlavním tématem našeho příspěvku není morfologická povaha vokativu, nýbrž jeho postavení ve významové stavbě věty. Jen na vysvětlenou proto uvedme, že vokativ chápeme jako pád (v češtině nebo v polštině aj., nikoli ovšem ve slovenštině, ruštině atd.), neboť paradigmatickou soustavou morfemické roviny češtiny je jasně dáno, že tu vokativ jako jeden ze sedmi pádů existuje. Naše stanovisko se v tomto bodě liší od postoje Z. Topoliňské (viz její stať *Vocativus — kategoria gramatyczna*, *Otázky slovanské syntaxe III*, Praha 1973, s. 269—274, zejm. s. 269); pro chápání vokativu jako pádu svědčí jak jeho rozmanité vztahy k nominativu a popř. i k jiným pádům (neutralizace, homonymie, konkurence), tak i možnost obejít se bez další kategorie v paradigmatické substantiv uvedených jazyků. Nepovažujeme tuto různost názorů za rozhodující, neboť se týká jen morfemické podoby vokativu, ne přímo jeho funkcí. Pády jsou v terminologii, které zde užíváme, jednotky morfemické roviny, jejichž funkce (tj. odpovídající jednotky v gramatické — přesněji povrchové syntaktické nebo větněčlenské — stavbě věty, a zprostředkovaně i v její stavbě významové) jsou především povahy syntaktické (podmět, předmět, přísudkové jméno aj.), vedle toho (a to zejména u předložkových pádů, jejichž postavením se tu jinak zabývat nechceme — pojednali jsme o něm v knize *Generativní popis jazyka a česká deklinace*, Praha 1967, viz zejm. tam užívaný termín formém) je ovšem třeba rozlišovat tu i různé distinkce čistě sémantické (zejm. uvnitř jednotlivých typů příslovecného určení, srov. např. *jít lesem — podél lesa — kolem lesa*), které je možné zpracovávat jako tzv. morfologické významy. (K významovému rozlišení termínů morfologický a morfemický srov. J. Panevová, E. Benešová a P. Sgall, *Čas a modalita v češtině*, Praha 1971, s. 15).

Otázkou, kterou se v tomto příspěvku chceme především zabývat, je, jak má být chápána základní funkce vokativu ve větné stavbě. Je nesporné, že v povrchové větné skladbě vystupuje vokativ jako samostatný větný člen (viz Vl. Šmilauer, *Novočeská skladba*, 3. vyd., Praha 1966, s. 108).

Vokativ může ovšem vystupovat také jako základ tzv. věty vokativní, kterou Kopečný (*Základy české skladby*, Praha 1958, s. 23) jistě právem označuje jen za větný ekvivalent; jeho zdůvodnění — že totiž vokativ nemůže být tzv. psychologickým přísudkem — není zcela přesné, neboť v těch případech, které Šmilauer (l. c.) označuje jako „oznamovací vokativy“ (mající ráz především kvalifikující, např. *Patolízale!*), nejde o navázání kontaktu, něco se tu

o situaci vypovídá, a jde o výrazy s „plnou výpovědní platností“, jak upozorňují J. Bauer a M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1972, s. 74. Kopečného základní kritérium, podle něhož se o jednočlenné větě dá mluvit jen tam, kde je vyjádřen tzv. psychologický přísudek, je bezesporu správné; v takových případech lze totiž mluvit (u vět substantivních) o elipse základu výpovědi, a tedy o podkladové struktuře shodné jako u věty dvoječlenné. Bylo by patrně možné v oznamovacích vokativích vidět sekundární užití tohoto prostředku ve funkci primárně vyjadřované prostředky jinými; podobně se vyslovuje i Z. Topolińska, o. c., s. 273.

Další funkcí vokativu, o které se tu můžeme jen zmínit, je vokativ jmenovací (viz Kopečný, o. c., s. 217), např. *Říkají mu Karle*; ten by snad na rovině větně-členské měl být klasifikován jako doplněk, a na rovině významové stavby věty (shodně s nominativem jmenovacím, s nímž je v tomto postavení synonymní) jako aktant výsledku, tzv. effectus, podobně jako J. Panevová (*On Verbal Frames in Functional Generative Description II*, Prague Bull. of Mathem. Ling. 23, s. 17—52, zejm. s. 50) řadí funkce vazeb *považovat za, činit člm*.

Vrátíme-li se k primární funkci vokativu, můžeme říci, že jeho platnost jako samostatného větného členu je obecně uznávána. Určité náznaky se však zdají nasvědčovat tomu, že odpovídající jednotka významové (tektogramatické) stavby věty může mít alespoň v některých případech postavení jiné.

2. Podívejme se tedy blíže, jak by mělo být chápáno postavení oslovení (jako tektogramatické jednotky odpovídající vokativu — pro stručnost budeme i v dalším většinou mluvit o funkci vokativu nebo jen o vokativu) ve významové stavbě věty.

Podle některých náznaků by bylo možno soudit, že v některých případech by mělo oslovení být chápáno jako „hloubkový podmět“ věty, její první aktant; při bližším přihlédnutí se však ukáže, že chápání dosud obvyklé má své přednosti. Začneme od příkladů jako (1), u kterých se patrně shodneme, že jde o nominativ; u (2) je sice podmět koreferentní s vokativem (ačkoli jinak má podmět referenci samostatnou,¹ ale nebude patrně vhodné chápat podmět jako jednu z funkcí vokativu, neboť pak už by bylo těžké říci, kde je hranice mezi vokativem „podmětovým“ a vokativem jako samostatným členem (v tradičním chápání): u typů (4) a (5) jistě už o podmět nejde, ale mezi (3) a (4) ani mezi (2) a (3) tuto hranici patrně umístit nemůžeme — vokativ v nich má zcela stejné syntaktické postavení (povrchové i tektogramatické); ze (4) je zřejmé, že vokativ se může takto vztahovat k různým aktantům uvnitř věty.

- (1) Ty tam nechod.
- (2) Tondo, nechod tam.
- (3) Tondo, (ty) tam nepůjdeš.
- (4) Tondo, Věra k tobě nepůjde.
- (5) Tondo, Věra tam nepůjde.

3. Zůstaneme tedy při chápání tradičním; při explicitním popisu (vymežujícím pojem gramaticky správné české věty) musíme ovšem počítat navíc

¹ K této vlastnosti jako k jednomu z charakteristických rysů podmětu viz nově E. Keenan, *The Logical Diversity of Natural Languages* (rozmn. pro konferenci o vzniku a vývoji jazyka a mluvení, New York 1975).

s pravidly o shodě vokativu se zájmenem 2. os., pokud je ve větě přítomno; jde o jednostrannou shodu v čísle: vokativ nemůže být v pl., je-li uvnitř věty zájm. 2. os. v sg., ale opak je možný:

(6) Tondo, vy (tři) tam nepůjdeté.

(7) Ty, nechoďte tam.

Toto pravidlo o shodě je možno charakterizovat jako obsahové, ne vnitřně jazykové;² nenastane situace, v níž by sdělovaný obsah vyžadoval jeho porušení (lze někoho oslovit jako člena kolektivu, o němž se ve větě mluví jako o adresátu výpovědi, ale nelze oslovit kolektiv a postavení adresáta ve větě dát jeho členu); jde tedy o příklad pravidelné korespondence mezi jazykovou stavbou a mimojazykovým obsahem.

4. Ani možnosti slovosledného postavení vokativu nijak nemluví proti chápání funkce vokativu (jeho protějšku na tektogramatické rovině) jako oslovení (zvláštní morfologický význam, gramatém), syntakticky z věty vyčleněného (tedy zachytitelného zvláštním funktorem), jehož povrchový protějšek je patrně shodný s tím, který charakterizuje jiné samostatné větné členy.

---

² Jde patrně o omezení společné všem jazykům, které mají vokativ (a rozlišují singular a plurál); u ostatních mu zřejmě odpovídá obdobné omezení pro oslovení, které je tam vyjadřováno nominativem ap.

